

СОЦРЕАЛІСТИЧНІ МОТИВИ В АВТОБІОГРАФІЧНИХ ПОВІСТЯХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА „ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ...” ТА „ЩЕДРИЙ ВЕЧІР”

Досліджено вплив соціальних факторів на художнє зображення у повістях Михайла Стельмаха для дітей.

Ключові слова: М. Стельмах, соціальний фактор.

„Гуси-лебеді летять...” та „Щедрий вечір” Михайла Стельмаха – ніжно виписані спогади дитинства, яким тепло родинної любові, чародійство природи надають чуттєвої неповторності. Та все ж повісті письменника – стандартний приклад літератури соцреалізму. Навіть якщо йдеться про художню правду, художній домисел і вимисел, читач має право „споживати” історично правдиву інформацію. Оповідь ведеться автором від першої особи, діалогія сприймається як книга дитячих спогадів. Прояви соціалістичної свідомості спостерігаються в розмірковуваннях автора, в ідеологічно заангажованій позиції головного героя, Михайлика. Оцінена історією і часом, проступає викривлена система цінностей тієї доби.

Соціалістична світоглядна позиція виявляється в портретних характеристиках персонажів, у стереотипних оцінках їхніх дій і вчинків. З ознаками надлюдини – традиційний „позитивний” герой літератури соцреалізму (червоні комісари, пізніше – голови райкомів, обкомів тощо): голова комнезаму дядько Себастьян („високий, красивий, статурний, щоки його полатані вітряними лишаями, а чуб такий, наче його з полум’я вихопили” [2, с. 78]), міністр селянсько-бідняцької республіки дядько Стратон („розумноокий селянин” [2, с. 32]), голова політвиконкому Василь Іванович („на його темному обличчі гарно виділяються сірі, з дрімливим туманцем очі” [2, с. 236]) та інші.

Групування персонажів надто різке, „чорно-біле”, а тому сприймається як штучний схематичний рисунок. Випадково чи зумисне („на замовлення”) накреслені полюси характерів: жодної позитивної риси у „глитаїв” і жодної негативної в „незаможників”. Арсенал поетичної майстерності автора працює на увиразнення негативу одних і підкреслення позитиву других: своїх і чужих, тобто червоних і не-червоних, правильних і неправильних.

На змалювання антагоністичних типів характерів працюють засоби художньої виразності й гумор письменника. Щодо позитивних героїв – доброзичливий жарт, щодо „політично неправильних” – іронія і сарказм. Традиційні негативні портретні характеристики не-червоних персонажів: „натоптаний м’ясом, здоров’ям і підозріливістю, щелепастиий” дядечко Володимир [2, с. 127], „темнолиций, з вивернутими губами”

дядько Сергій [2, с. 154], „сивогривий батюшка” [2, с. 66], „головешкуватий, вислоносий” панич [2, с. 66], „тлустий, мов гуска восени”, титар [2, с. 34] і т.д.

Соціальна конфронтація насправді має місце на кожному суспільному зрізі, але у свідомості людини радянської ця конфронтація підігривається ідеологічною пропагандою. Так зручніше виправдати масове знищення людей. Якщо хлібороб-господар (пізніше глитай, куркуль) – це уособлення зла, його і його родину можна безкарно кривдити, знищувати. Споконвіку український селянин-господар вважався опорою держави. В діалогі знаходимо: „біля своєї земельки і худоби він і оживав, і дичавів”. У системі цінностей українців „заможний господар” – це роботящий, надійний, поважний. До соціальних катаклізмів ХХ століття громада опікувалася незаможними верствами [1, с. 17]. У скрутне матеріальне становище потрапляли вдови, сироти, каліки або лінивці і п’яниці. Соціалістична мораль зрушує систему цінностей, в діалогі знаходимо: „бідняк” – чесний, добрий; „заможний” – глитай, здирник, куркуль тощо.

Поневолі виникає перспектива – „знівелювати” всіх „неправильних”, тобто всіх заможніших людей із суспільства, тоді в ньому залишаються лише позитиви і настає остаточна перемога добра над злом, земний рай (читаємо – комунізм). Проте автор змальовує народження нового зла – комуністичної бюрократії – через образ Юхрима Бабенка, знову ж дуже обережно, щоб не заплямувати „святую ідею”. В „імперії зла” бабенки швидше правило, ніж виняток, тут система управління опирається на ієрархію бюрократів. Хоча Юхрим Бабенко – відмінно виписаний характерний тип бюрократа, бездоганний інструмент влади, з таких складається бюрократична машина ще із часів Григорія Сковороди та Івана Котляревського, він подається як випадкове, виключне явище в суспільстві „правильних” (читаємо – червоних).

Список претендентів на вигнання з комуністичного раю починається з попівської родини. Духовенство було культурним та політичним авангардом суспільства, в певному сенсі його проводом. Звичайно, незручна для нової влади позиція. У свідомості людини радянської вкрай необхідно було встановити інший орієнтир: релігія – зло, „опіум”. Саме тут відверта антипатія головного героя до осіб духовного стану виказує ідеологічну упередженість, та ж упередженість може виникнути на підсвідомому рівні в читача.

До списку „експлуататорів” потрапляє й Порфирій. В описі добротного селянського господарства Порфирія вчуваються нотки осуду. Хутірські господарства вели люди, що здобували добробут власною працею. Склад злочину Порфирія полягає лише в тому, що він робить свою одвічну хліборобську працю, а вона ж біля землі не буває легкою. Мужній вчинок чоловіка, що наважився захистити свою працю, обурення людини, в якій безкарно і протиправно на її очах відбирають потом надбане майно: хліб (а попереду ще 1932-й, і автор не міг не бачити, не чути, що діялося в селі), що дасть його родині не вмерти з голоду, трактується автором як пожадливість!!! „В голову йому вдарили

біль, гнів і пожадливість” [2, с. 94]. Сучасному читачеві розмова між Себастьяном і Порфирієм закономірно видається блюзнірством, дешевим фарсом. Проте за іронією в устах Михайла Стельмаха звучить жорстока історична правда: головною перепоною суспільного розвою нації не раз ставала хуторянська позиція „моя хата скраю”: „Світові переміщення, криваві битви, падіння царств-государств, нові революції і зміни влад не обходили його, наче все це було чи в сні, чи на другій планеті” [2, с. 94]. Історичний урок полягає в тому, що таких порфиріїв, які б узяли до рук зброю проти червоної навали виявилось надто мало, і через десять років (1932-1933) беззбройні селяни вже не могли нічого вдіяти, щоб урятувати своїх близьких від убивць. Такою непомірною була плата багатьох за хуторянство.

У повістях простежується ідеологічно заангажована оцінка дій нової влади, виправдання її злочинів, як випадкових, одиничних. Протиправні дії „недалекоглядних продагентів” трактуються як самочинні, як винятки із правила. Утопічний міф про справедливий суд над юхримами бабенками, випадок із Порфирієм, якого нова влада відпускає додому, теж, м’яко кажучи, розходяться з історичною правдою. І ще – за які провини поповича „нещодавно революція витурила з якогось київського інституту” [2, с. 66]? Чи не за походження? Де ж у такому разі загально визнане право на освіту?

Завуальовані, обережні згадки, натяки про важкі часи („недоброї пам’яті тисяча дев’ястсот тридцять сьомий рік, коли над мою, тоді кучерявою, головою нависло нещастя” [2, с. 44]) передають недомовленість, з’являється штриховий образ безособового зла, за яке не несе відповідальності „свята ідея”. Цікаві нотки звучать у бесіді Михайликового дідуся з титарем: „іноді навіть за довгий язик буває сяка-така нарізка на іншому місці” [2, с. 35], тобто йдеться про ще одне „корисне” нововведення більшовизму: небезпечно говорити те, що думаєш. Традиційне мовне кліше того часу щодо „імперіалістів і мілітаристів” („знов усі застряли на нас військо збирають” [2, с. 79]) відображає ще один момент пропаганди, що насаджувала переконання про зовнішню загрозу країні Рад, хоча об’єктивно СРСР був украй мілітаризованою державою, в якій уся економіка працювала на нарощування арсеналу військової сили (війна була потрібною, щоб роздути „світову пожежу”). Проте влада планомірно формувала у своїх громадян установку про неунікність нової, „народної”, „священної” війни.

Викривлена історична неправда в дитини, що читає повість, формує установку, що в лісах, і не лише в часи першої, а й другої світової війни, були бандити, якщо насправді найпідступніші бандити з подвійною мораллю та ідеологією склали нову владу “Рад”. Незручне відчуття залишає після себе зворушлива казка дитинства Михайла Стельмаха, ніби скринька з подвійним дном. Попри чуттєвість оповіді та неповторний аромат дитинства, дорослого читача не полишає відчуття історичної несправедливості.

1. *Скуратівський В.* Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1993. – 208 с.
2. *Стельмах М.* Гуси-лебеді летять... Щедрий вечір. – К.: Веселка, 1975. – 256 с.
3. *Цимбалюк В.* Українська література: Підручник для 7 класу. – К.: Освіта, 1995. – 544 с.
3. *Яременко В.* Панорама української літератури ХХ століття // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. – К.: Аконіт, 2001. – К. 1. – С. 15-44.

Summary

The influence of social factors on art description in Mykhaylo Stelmakh's stories for children.

Key words: Mykhaylo Stelmakh, social factors.

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2006